

Proloog

Schalkwijk in de huidige gemeente Houten herbergt een van de eerste en grootste torenforten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de linie kent al ruim tweehonderd jaar een rijk en gevarieerd vestingsleven. In 2015 schrijft kunsthistoricus en waterliniekenner Chris Will in het voorwoord van Douwe Koens boek *De Stelling van Honswijk* dat het fort vol zit met verhalen, van soldaten en kanonnen, van drie mobilisaties, van gevangenen, van restauratie en herontwikkeling.¹ Wij zijn het daar hartstochtelijk mee eens. Anno 2023 is er al veel geschreven over de cultuurhistorische aspecten van dit verdedigingswerk aan de Lek en de veranderingen die daarin hebben plaatsgevonden.

Hoewel het fort een bewogen periode na de Tweede Wereldoorlog doormaakte, was, curieus genoeg, tot januari 2020 over het bewarings- en verblijfskamp Fort Honswijk (1945-1947) weinig of niets openbaar, totdat een gedeelte van het Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR) door het Nationaal Archief in Den Haag op 1 januari 2020 werd opengesteld.² Het was het begin van een indrukwekkende ontdekkingsstocht naar een donkere periode in de historie van het fort aan de Lek. Stuk voor stuk riepen de processen-verbaal, dienstopdrachten, rapporten, instructies et cetera een beeld op van de kampgeschiedenis. ‘Tijdens het proces van interpretatie kan er ook iets uit beeld verdwijnen: de teksten waaruit de zinnen geciteerd worden, de verhalen waaraan de voorbeelden en illustraties ontleend zijn’, schrijft Jacq Vogelaar.³ Om die reden zijn de originele archiefstukken gefotografeerd, gedigitaliseerd en nazoekbaar gemaakt in een databank op de website van de Stichting Honswijk-Everdingen. Ons initiatief kwam mede voort uit de felbegeerde plek op de UNESCO Werelderfgoedlijst met de verplichting de authenticiteit en de integriteit van attributen van het fort aan de Lek te garanderen. Dit vereist dat informatiebronnen, gidsen, geloofwaardig en eerlijk zijn over de historische aspecten van het fort. Door deze uitgave is een verbetering van hun cultuurhistorische kennis te behalen. Voor de Houtenaren en overig publiek die een bezoek brengen aan het verdedigingswerk kan deze publicatie een uitbreiding van hun kennis over de geschiedenis van dit fort zijn. Daarnaast kunnen scholen de sociaal-culturele aspecten opnemen in hun onderwijs-curriculum. Morele oordelen spreken we niet uit. De conclusies laten we graag aan de lezer zelf over. ‘Veroordeel dit niet echt, want je moet het plaatsen in die tijd’, zegt Michel Ronden, voormalig projectleider Dienst Landelijk Gebied en verantwoordelijk voor de verkoop van het fort aan de gemeente Houten. Wij gaan hierin mee.

Dit boek is opgebouwd uit een zevental hoofdstukken en opent met de chaotische arrestaties tijdens de eerste weken na de bevrijding. Onmiddellijk na

Samenvatting

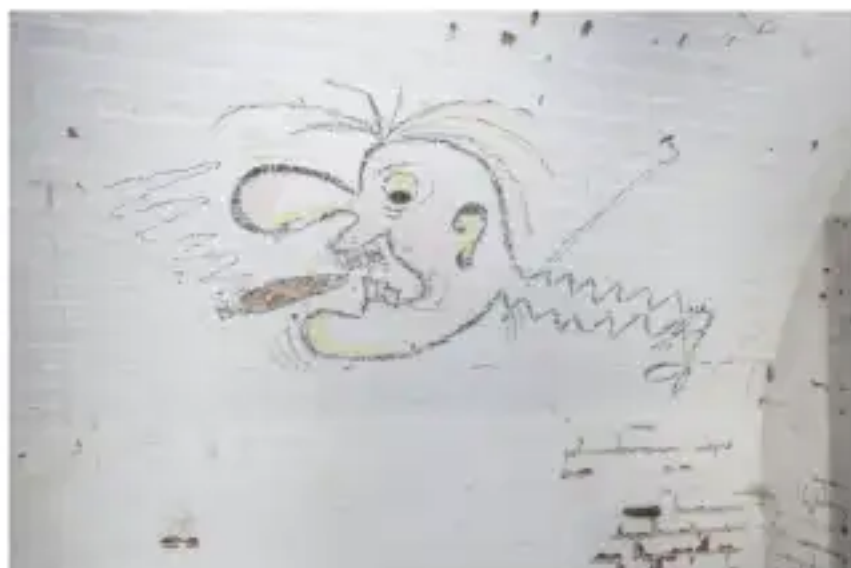
De 180-jarige historie van Fort Honswijk, gelegen midden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, kent een voor velen donkere naoorlogse periode als het kamp voor het ontmaskeren van de zwaarste categorie politieke delinquenten¹, waaronder spionnen, saboteurs en oorlogsmisdadigers. Zij hadden in de oorlog door spionage en agressie de nationale solidariteit verbroken, dreigden de Geallieerden in de rug aan te vallen, of pleegden misdrijven tegen de menselijkheid en genocide. Zij moesten een zogenaamde screening in dit filtratiekamp aan de Lek doorstaan. Voor velen is dit een onbekende en strikt geheime geschiedenis. Onmiddellijk na de bevrijding in 1945 werd het negentiende-eeuwse fort door het Militair Gezag gebruikt als bewaringskamp voor een kleine groep 'foute' Nederlanders en Duitsers overgebracht vanuit de gevangenis kasteel Sterkenburg. Commandant Ten Holder van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) was verantwoordelijk voor de opbouwfase. In 1946 was het fort onder leiding van majoor Ording 'officieel' in dienst van het Bureau Nationale Veiligheid (BNV). Toen signalen over ernstige wantoestanden aan het licht kwamen, besloot het kabinet na een jaar de lichtere gevallen - 'kleinfoute' Nederlanders - vrij te laten. Zij werden niet veroordeeld, maar hadden wel een jaar in voorarrest gezeten. Deze vrijlatingen leidden overigens tot grote maatschappelijke commotie.² Vooral van de voormalige illegaliteit in en rond Utrecht klonk fel protest. Vanaf april 1947 kreeg het kamp een nieuwe taak: de centrale opvang van Verplaatste Personen (*Displaced Persons*) en krijgsgevangenen uit Amerika, België, nazi-Duitsland, Engeland, Frankrijk, USSR et cetera.³ Op 28 augustus 1947 sloot het kamp Fort Honswijk zijn poorten; kort daarvoor verzamelde het kamp de gedetineerden, die vervroegd in vrijheid zullen worden gesteld, mits zij een tweejarig contract voor tewerkstelling in Nieuw-Guinea tekenden.

De auteurs beschrijven in dit boek voor het eerst de grimmige geschiedenis van het kamp voor politieke delinquenten gedurende de periode 1945-1947. Het is een veelal onbekende geschiedenis, maar ook een ongemakkelijke waarheid. Op 6 mei 1945 gaat de plaatselijke BS over tot het oppakken van vluchtende Duitsers, waaronder *Wache und Arbeitskommando* van de *Luftwaffe-Nachschub-Kompagnie 9/Luftgau VI*, gelegerd op Fort Honswijk. Het Canadese 1ste leger voert hen als *Surrendered Enemy Personnel* af naar een demobilisatiekamp in Aurich (Duitsland). Tijdens de opbouwfase van het kamp worden medio mei 1945 gevangenen, 27 mannen en 14 vrouwen, van kasteel Sterkenburg in Driebergen overgebracht naar Fort Honswijk. Op last van de districtscommandant BS, Kamminga, zijn zij ondergebracht in de kille, vochtige lokalen van de geschutstoren. 'Wat hetzelfde is als een kerkerstraf in de Middeleeuwen', schrijft districtsar ' ' in Dop. Een 'foute' gedetineerde

2. Het bewaringskamp

7 mei 1945-1 januari 1946

Op 30 juni 1945 waren in het gezagsgebied van de Militaire Commissaris in de Provincie Utrecht 24 bewakingsobjecten aanwezig. Hieronder bevond zich een kamp dat viel onder het op 29 mei 1945 opgerichte Bureau Nationale Veiligheid (BNV): kamp Fort Honswijk, officieel fort Willem II, te Tull en 't Waal, post Schalkwijk. Over het kampleven in die periode op Fort Honswijk is tot nu toe zeer weinig bekend, of teruggebracht tot een enkel sprekend voorval, zoals de opsluiting van de Amersfoortse kampbeul Joseph (Jupp) Kotalla, vaak ten onrechte Kotälla genoemd. Vanaf januari 1946 vielen alle bewarings- en verblijfskampen onder het DGBR, met uitzondering van twee ondervragingscentra - kamp Fort Blauwkapel en kamp Fort Honswijk - die het BNV in 1945 definitief inrichtte om de Duitse spionage en sabotage netwerken, als ook oorlogsmisdadigers, in kaart te kunnen brengen. Daarbij was het kamp Fort Honswijk eerst officieel operatief vanaf januari 1946. Na een 'zwaar' verhoor ging hij of zij naar Fort Blauwkapel. Als bleek dat iemand in het kamp aan de Lek niet van belang was voor het BNV werd de zaak, soms inclusief zijn of haar dossier, teruggegeven aan de hoofdofficier van het speciaal daarvoor ingestelde Tribunaal (HOT) of de Politieke Recherche Afdeling (PRA) Utrecht.

Spotprent in lokaal nr. 20, begane grond van de contrescarpgalerij (Gebouw K).